А. А. Супрун, В. К. Хлівний

СТРАХОВИЙ РИНОК УКРАЇНИ В УМОВАХ СИСТЕМНОЇ КРИЗИ

Розглянуто ситуацію на страховому ринку України, котра розцінюється як така, що має всі ознаки системної кризи. Надано бачення авторів щодо можливостей виходу з кризи, координації дій усіх учасників ринку для досягнення цієї мети.

The situation that has emerged in the insurance market of Ukraine is examined. The situation is considered to have all signs of the system crisis. The authors present a vision of possible ways out of the crisis, the coordination of market participants to achieve this goal.

Ключові слова: антикризове управління, системна криза, державні нагляд і регулювання, реструктуризація, реорганізація.

Останнім часом стає очевидним, що вітчизняний страховий ринок так і не подолав наслідки фінансово-економічної кризи, яка розпочалася у 2008 р. Тому для українських страхових компаній період, котрий зазвичай називають посткризовим, можна визначити як "перехід кризи від гострої до латентної форми". Огляд економічної літератури допоміг виявити причину неефективності заходів із оздоровлення страхового ринку, котрі вживаються страховиками та їхніми об'єднаннями, державним регулятором, іншими учасниками ринку: в Україні не було належним чином усвідомлено, що негативні явища в розвитку цього ринку мають не циклічний, а системний характер.

Як показав аналіз останніх досліджень і публікацій, вітчизняний страховий ринок загалом виявився непідготовленим до фінансової кризи 2008—2009 рр. ані у фінансовому, ані в організаційному плані. Тому як ніколи актуальною й важливою темою є розроблення антикризових заходів, здатних подолати системну кризу цього ринку. Реалізація таких заходів залежить як від менеджменту страховиків, так і від державних органів, котрі безпосередньо впливають на процеси на цьому ринку.

Питання антикризового фінансового управління у страхових компаніях, зокрема в контексті дослідження впливу зовнішнього економічного середовища на страховий ринок, розглядалися в працях О. О. Гаманкової, С. С. Осадця, В. М. Фурмана [1—3]. Але окреслена проблематика є настільки багатогранною, що, безумовно, потребує подальших наукових досліджень.

Страхові компанії є відкритими управлінськими системами, які великою мірою залежать від змін у зовнішньому економічному середовищі. Тому при формуванні стратегії розвитку компанії, а інколи й при вирішенні тактичних питань, потрібно враховувати не тільки внутрішні ризики, а й зовнішні. До речі, на цьому наголошено й у Директиві ЄС 2009/138/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 10.11.2009 про початок і ведення діяльності у сфері

© Супрун А. А., Хлівний В. К., 2013

страхування і перестрахування (Solvency II), де підкреслено необхідність врахування зовнішнього (системного) ризику при розбудові моделей оцінки платоспроможності [4].

Ефективними інструментами прогнозування діяльності страхових компаній, визначення векторів їх розвитку є так званий PEST-аналіз і експертний аналіз (аналіз експертних оцінок). PEST-аналіз показує, в якому економічному середовищі працювала компанія останніми роками та як це середовище вплинуло на результати її діяльності.

Складовими PEST-аналізу є:

P — політико-правове середовище;

E — економічне середовище;

S — соціокультурне середовище;

T — технологічне середовище [5].

Ключовими показниками розвитку страхового ринку, безперечно, є валові й чисті страхові премії. На рис. 1 зображено динаміку валових страхових премій у 2007—2012 рр. Як бачимо, найменше таких премій отримано у 2007-му, тобто докризовому році, хоча він був рекордним за кількістю операцій зі злиття й приєднання страховиків та оцінювався експертами як рік найкращої за історію України інвестиційної привабливості страхової галузі [6].

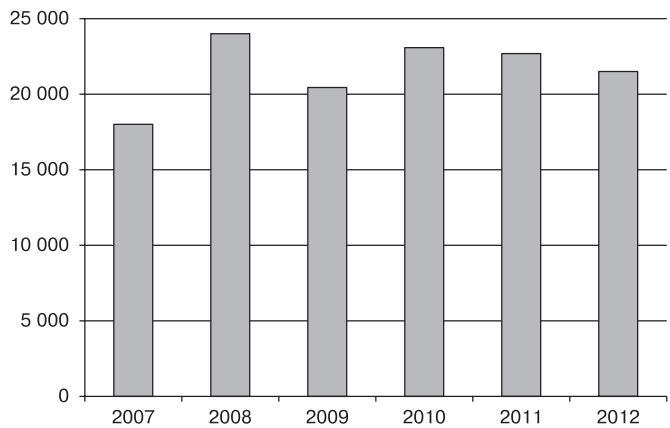

Джерело: Офіційний веб-сайт Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua.

Рис. 1. **Динаміка валових страхових премій в Україні у 2007—2012 рр., млн грн**

Дані рис. 1 свідчать, що вітчизняному страховому ринку притаманні інерційні процеси. Так, найбільший обсяг валових страхових премій спостерігався у 2008-му, році, в якому розпочалася фінансово-економічна криза. Окрім фактора інерційності збільшенню надходження валових страхових премій того року

сприяло рішення про перевірку органами Державної автоінспекції полісів страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів.

Також рис. 1 дає підстави для висновку, що український страховий ринок не подолав наслідків фінансово-економічної кризи 2008—2009 рр. ані у 2010, ані у 2011 рр. Більше того, у 2012 р. валові результати діяльності страховиків були гіршими, ніж у 2011 р. Це вказує на цілковиту залежність ситуації на страховому ринку від рівня ділової активності. Зокрема, значне зменшення надходження страхових премій у 2012 р. порівняно з 2011 р. можна пояснити скороченням кількості нових автомобілів, реалізованих у кредит.

Упродовж 2010—2011 рр., котрі в умовах України називають посткризовими, страховий ринок не вийшов на докризовий рівень за обсягом надходження валових страхових премій. Дещо інша ситуація склалася з чистими страховими преміями: у посткризовий період відбувався їх постійний приріст. Так, у 2010 р. надходження чистих страхових премій збільшилося порівняно з 2009 р. на 5,3 %. У 2011 р. приріст чистих премій становив 34,8 %. Окреслену тенденцію можна пояснити підвищенням капіталізації вітчизняних страхових компаній, особливо перших п'ятидесяти за рейтингом, у посткризовий період. Зростання капіталізації справді дає можливість приймати більші ризики, оскільки згідно з національним законодавством [7] страхова компанія може утримувати ризик одного страхувальника, якщо страхова сума за ним не перевищує 10 % власного капіталу та сформованих страхових резервів. Утім, додаткова капіталізація не була визначальною щодо збільшення надходжень чистих страхових премій. Основною причиною стало зменшення ризиків, котрі передавалися на перестрахування з метою оптимізації грошового потоку та утримання фінансового результату на економічно доцільному для продовження роботи компанії рівні. При цьому варто зауважити, що політика зменшення перестрахування може в перспективі призвести до порушення фінансової стійкості. Особливо це стосується авіаційних, сільськогосподарських, промислових та інших ризиків, які мають катастрофічний характер.

У посткризовому періоді не були подолані структурні диспропорції на страховому ринку України, що підтверджує рис. 2.

Як видно, з великим відривом від інших видів страхування продовжує лідирувати автострахування. Це робить страховий ринок залежним від продажу нових автомобілів у кредит, отож може статися так, що в кризових умовах коштів для виплат знову бракуватиме. Таким чином, можливість повторного зазнання страховиками великих збитків через автострахування залишається високою.

У посткризовий період збільшилися надходження страхових премій за страхування життя, проте, зважаючи на низький базовий поріг, фундаментальних змін не відбулося. До певної міри пожвавлення в сегменті страхування життя можна очікувати в разі реалізації задекларованої програми державного гарантування повернення коштів за договорами страхування життя,

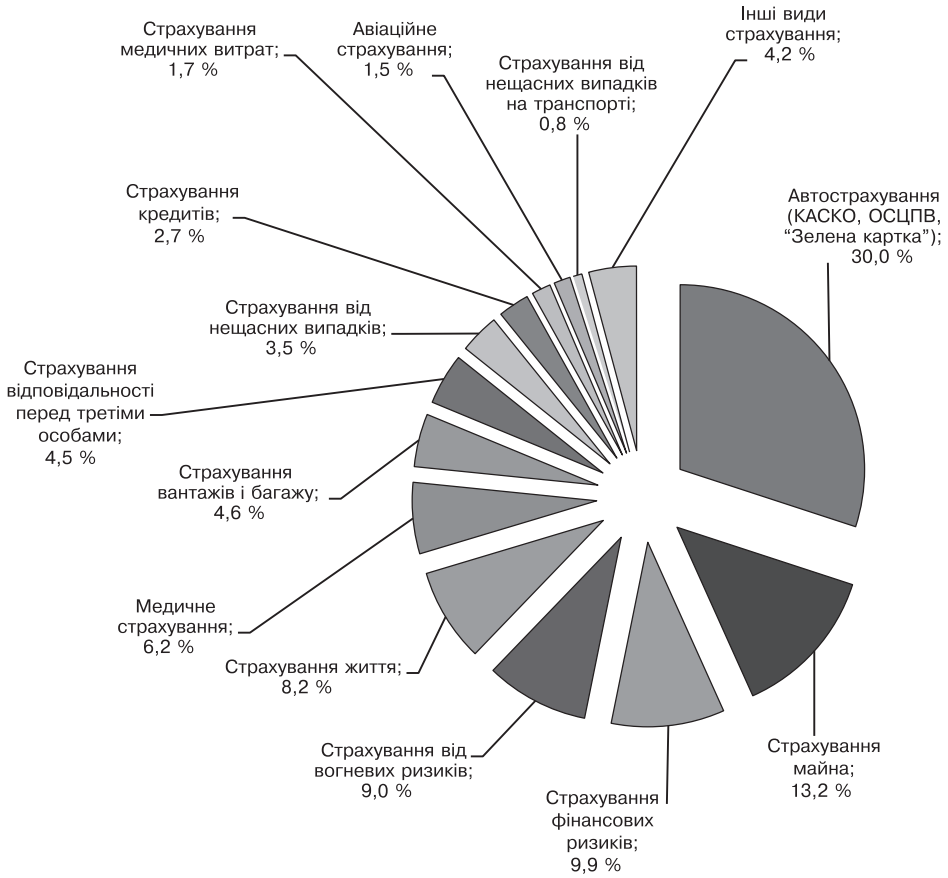

Джерело: Офіційний веб-сайт Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua.

Рис. 2. **Структура надходження страхових премій на страховому ринку України у 2012 р.**

як у банківському секторі. Розвиток страхування життя забезпечить не лише підвищення соціальних стандартів, а й додаткові ресурси для тривалих інвестицій в українську економіку.

З огляду на те, що страхова послуга є послугою пасивного попиту, погіршення ситуації в економіці відображається на страховому ринку, а через інерційність останнього поліпшення можна очікувати в році, наступному за роком виходу із кризи. Погіршення показників розвитку економіки України у 2013 р. порівняно з 2012 р. та негативні прогнози на 2014 р. можуть призвести до істотних ускладнень на страховому ринку. Про наявність системної кризи на вітчизняному страховому ринку свідчить також невелика частка страхування у ВВП, причому не тільки під час світової кризи 2008—2010 рр., а й у докризовий і посткризовий періоди (рис. 3). Хоча динаміка ВВП України

після 2010 р. була позитивною (хіба що темпи зростання завжди були нижчі за прогнозні показники), надходження страхових премій починаючи з 2010 р. зменшувалися, що й спричинило зниження частки страхування (за збором валових страхових премій) у ВВП.

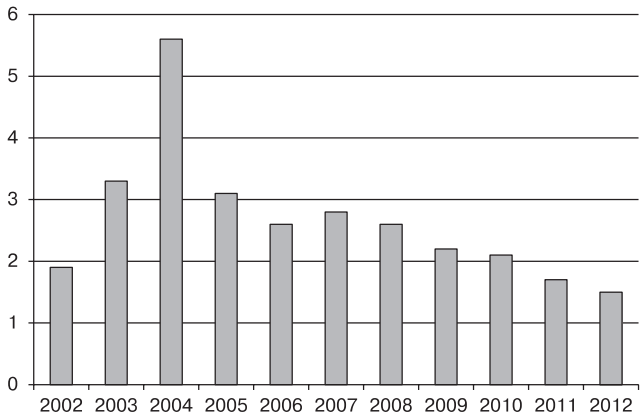

Джерело: Офіційний веб-сайт Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua; Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua; власні розрахунки авторів.

Рис. 3. **Динаміка частки страхування (за збором валових страхових премій) у ВВП України в 2002—2012 рр., %**

Частка страхових премій у світовому ВВП становить у середньому 8 %, у розвинутих країнах вона ще вища. Водночас в Україні, як бачимо, навіть у найсприятливішому 2004 р. частка страхування у ВВП дорівнювала 5,6 % (здебільшого це було забезпечено операціями "псевдострахування"). Від початку фінансово-економічної кризи спостерігається тенденція зменшення цього показника.

На основі статистичних даних, прогнозів експертів, рейтингів України, окремих галузей її економіки та окремих підприємств можна подати результати PEST-аналізу (таблиця).

Згідно з прогнозом Світового банку, зростання ВВП України у 2013 р. може становити 0 %, а чи не єдиною галуззю, що забезпечить результати, кращі від запланованих, є сільське господарство. У 2012 р. прийнято прогресивний Закон України "Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою" [8], який передбачає компенсацію тарифів зі страхування сільськогосподарських ризиків до 50 % їхньої суми. Реалізація Закону в повній мірі сприятиме розвитку цього виду страхування, оскільки потреба в ньому досить гостра. Відчутним поштовхом для розвитку страхової галузі може стати також запровадження медичного та інших видів обов'язкового страхування.

Таблиця. **Результати PEST-аналізу розвитку економічної ситуації в Україні та її впливу на страхову галузь**

Ознака	Характеристика
P — політико-правове середовище	Переважна більшість експертів вказують на проблемне політично-економічне середовище в Україні, але є кілька оптимістичних сигналів (висока ймовірність підписання договору про асоціацію з ЄС, формування на новому рівні відносин із Китаєм, поступове владнання ситуації з РФ). Що стосується страхування, то негативний вплив на розвиток галузі мали: — відстрочення впровадження в діяльність страхових компаній норм Податкового кодексу України щодо оподаткування прибутку; — неприйняття нової редакції Закону України "Про страхування"; — неприйняття Закону України "Про обов'язкове медичне страхування"
E — економічне середовище	У 2012—2013 рр. склалася непроста економічна ситуація: істотно зменшився експорт у базових галузях; не була розв'язана проблема дорогого газу; валютні резерви країни за період скоротилися більш ніж на 20 %; зберігається товарний і платіжний дефіцит. Усе це негативно впливає на розвиток страхового ринку, оскільки страхова послуга не є першочерговою й у кризові часи від неї часто відмовляються. Разом із тим зазначений період характеризувався зростанням обсягу виробництва сільськогосподарської продукції, початком структурних реформ. Розвиток малого й середнього бізнесу в перспективі може сприяти формуванню середнього класу, який завжди виступав основним споживачем страхових послуг серед фізичних осіб. Дуже важливим здобутком, котрий може підтримати фінансовий сектор і державні фінанси, є істотне зменшення виплат за державним боргом у наступних періодах
S — соціо-культурне середовище	У цьому середовищі залишається чимало проблем, оскільки, незважаючи на стабільне економічне зростання, доходів державного бюджету не вистачає для фінансування широкомасштабних соціально-культурних програм. Страхові компанії зі свого боку не знайшли способів кардинально змінити погляди громадян, прищепити їм культуру страхування. Не була подолана недовіра до страхування як інструменту захисту майнових інтересів громадян
T — технологічне середовище	Більшість експертів характеризують сучасну економіку України як експортоорієнтовану з явним сировинним ухилом. Велика залежність від імпорту й експорту робить країну надзвичайно вразливою до валютних ризиків (особливо яскраво це проявилося в перші місяці фінансово-економічної кризи). Наукомісткі й високотехнологічні галузі розвиваються, але повільно. До певної міри ці процеси стосуються й страхування: у портфелях страховиків переважають прості, стандартизовані види страхових послуг

Джерело: складено авторами.

Отже, можна спостерігати одночасну дію багатьох негативних факторів, які підсилюють один одний. З'ясовано, що страхова галузь завжди перебувала в стані латентної кризи, а не тільки під час світової фінансово-економічної кризи 2008—2010 рр. Під час останньої ця галузь постраждала найбільше, що зумовлено різким скороченням надходжень страхових премій та зростанням збитковості за раніше укладеними договорами. Держава жодним чином не допомагала й не допомагає страховому сектору в подоланні кризових явищ. Натепер він перебуває під впливом нових фінансових загроз.

З огляду на зазначене дуже важливо прийняти нову редакцію Закону України "Про страхування", котра істотно змінює й наближує до європейських стандартів методику оцінки платоспроможності страхових компаній. У разі збереження чинної методики може повторитися ситуація, коли велика кількість страховиків за фінансовими звітами мали підвищений рівень платоспроможності, а фактично виявилися майже банкрутами вже через кілька місяців після початку кризи.

Таким чином, доходимо висновку, що криза на вітчизняному страховому ринку є системною. При цьому мається на увазі, що страхова галузь розвивається низькими темпами, які формуються під впливом не циклічних економічних проявів, а постійних. Ідентифікованими ознаками системної кризи страхової галузі є:

— невисока частка страхування у ВВП країни;

— стабільно низький попит на страхові послуги з боку як громадян, так і підприємницького сектору;

— незначна присутність страховиків на фінансовому ринку (обсяги капіталу страхових компаній не перевищують 5 % обсягу капіталу банківського сектору) та пов'язаний із цим невеликий інвестиційний потенціал галузі.

Основними причинами теперішньої ситуації на страховому ринку України є:

— низька довіра до страхового ринку, котра встановилася ще з часів розпаду СРСР і руйнації системи республіканського Держстраху;

— відсутність системного державного підходу до розвитку страхової галузі;

— дискредитаційні умови функціонування страхового сектору порівняно з банківським.

Зазначене обумовлює низьку інвестиційну привабливість страхової галузі на сучасному етапі, що закриває шлях до нових інвестицій, обмежує можливості страховиків щодо нарощення капіталізації, унеможливлює фінансування програм із популяризації страхування серед населення та підприємницького сектору.

Антикризові заходи повинні мати системний характер. На законодавчому рівні треба прийняти стратегію розвитку страхового ринку України, де визначити місце кожного учасника ринку в поетапному розв'язанні проблем його розбудови. На першому етапі особливу роль має відігравати державне регулювання галузі з допомогою механізмів обов'язкового страхування та контролю платоспроможності страховиків. Стосовно останнього дієвим заходом може бути формування державних гарантій шляхом створення під егідою державного регулятора централізованих компенсаційних фондів для здійснення страхових виплат за зобов'язаннями компаній, які збанкрутіли. На страхові компанії та об'єднання страховиків має покладатися робота з інформатизації населення та підприємницького сектору, популяризації страхування, підвищення рівня страхової культури громадян.

На нашу думку, розв'язувати проблеми страхової галузі потрібно з допомогою системного підходу, котрий повинен включати:

— прийняття змін до базового Закону України "Про страхування", приведення його у відповідність із сучасними вимогами й реаліями ведення страхового бізнесу;

— термінову зміну методики оцінки платоспроможності страхових компаній із поступовим узгодженням її з європейськими стандартами;

— створення централізованого фонду захисту страхувальників за договорами страхування життя;

— підтримку в кризовому періоді наявних обов'язкових видів страхування;

— запровадження обов'язкового медичного страхування з участю страхових компаній.

Список використаних джерел

1. *Гаманкова О. О.* Ринок страхових послуг України: теорія, методологія, практика : монографія / О. О. Гаманкова. — К. : КНЕУ, 2009. — 283 с.

2. *Осадець С. С.* Напрями модернізації страхової справи / С. С. Осадець // Страхова справа. — 2012. — № 2 (46). — С. 13—17.

3. Стратегічне управління страховою компанією : кол. моногр. / В. М. Фурман, О. Ф. Філонюк, М. П. Ніколенко та ін. ; наук. ред. та кер. авт. кол. В. М. Фурман. — К. : КНЕУ, 2008. — 440 с.

4. Директива ЄС 2009/138/ЄС про початок і ведення діяльності у сфері страхування і перестрахування (Solvency II), прийнята Європейською Радою 10.11.2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ufu.org.ua/ua/standard_base/acts_foreign_countries.

5. *Супрун А. А.* Страховий менеджмент : навч. посіб. / А. А. Супрун, Н. В. Супрун. — Л. : Магнолія 2006, 2011. — 301 с.

6. Офіційний веб-сайт Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.dfp.gov.ua.

7. Про страхування : закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр.

8. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : закон України від 09.02.2012 № 4391-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4391-17.